

BÜYÜK ALI HAYDAR EFENDİ (NASUHİZADE) (1837-1903)

Ahmet EKŞİ*

Son dönem Osmanlı hukukçularından olan Ali Haydar Efendi 1253 (1837) yılında İstanbul'da doğdu. Rumeli eşrafından seraskerlik dairesi kâtiplerinden Pirlepelî Mehmed Numan Efendinin oğludur. Türk hukuk tarihinde ilmiyle, eserleriyle ve fıkıh alanındaki çalışmalarıyla ünlü iki Ali Haydar Efendi'den biridir. Her ikisi de Mecelle üzerinde çalışmalar yaptığından sürekli birbirine karıştırılmaktadır. Bu zatların ölümlerinden sonra karışıklığa meydan vermemek için birisine Büyük Ali Haydar Efendi diğerine ise Küçük Ali Haydar Efendi veya "Mecelle şârihi" Ali Haydar Efendi denilmiştir. Büyük Ali Haydar Efendiye "büyük" sıfatı yaşça büyük olmasından dolayı verilmiştir. Ayrıca Büyük Ali Haydar Efendi, Haydar Molla¹ veya Nasuhizade² olarak da bilinmektedir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Ali Haydar Efendi, Sıbyan mektebinde okudu. Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Dârülmaârif ile kadı yetiştirilmek için kurulan Muallimhâne-i Nüvvâb'ı birincilikle bitirdi. Fatih Camiinde Rusçuklu Hoca Mustafa Efendi'den fıkıh ve tefsir okudu. Onun ölümü üzerine Hâfız Şâkir Efendi ve Tikveşli Yusuf Efendi'den okuyarak icazet aldı.³ Ayrıca Arap ve Fars edebiyatında⁴ Şeyh Galip Efendi'den usûl-i fıkıh, Hoca Şakir Efendi'den coğrafya, geometri, cebir ve tabib Miralay Ahmet Bey'den mevalid, hikmet-i tabîiye, kimya ve nazari teşrih (anatomî) dersleri okudu.⁵

1274'te (1857-58) Muallimhâne-i Nüvvâb'ın müdür yardımcılığına⁶ 1280'de de (1863-64) fıkıh ve ferâiz hocalığına atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, Bosna adliye müfettişliğinde, Bosna, Tuna ve İzmir kadılıklarında, Tuna ve İzmir Divan-ı Temyiz başkanlığında bulundu. Meclis-i Tedkikât-ı

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I, s. 336; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 303, İstanbul 1958.

² Annesi Şeyh Nasûhî Efendi soyundan geldiğinden "Nasûhîzâde" veya "Nasûhî Zâde Hafidi" denilmiştir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 586; M. Akif Aydın, *DLA*, II, 396.

³ Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 303.

⁴ "Ali Haydar Efendi", *Türk Ansiklopedisi (TA)*, II, s. 87.

⁵ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 586.

⁶ Genç yaşta olduğundan tağraya gönderilmeyip bu göreve getirilmiştir. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 586.

Şer'iyye üyeliği ve 1878'de ikinci defa İzmir kadılığı yaptı. 1880'de vakıfların idare ve ıslahı memurluğuyla Doğu Rumeli'ye gönderildi. 1299'da (1881-82) Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Daire üyeliğine, Hukuk Mektebi Mecelle Muallimliğine ve Mecelle cemiyeti âzalığine tayin edildi ve cemiyetin son zamanlardaki toplantılarına da katıldı.⁷ Hukuk Mektebinde on sekiz sene Mecelle ve Usûl-ı Fıkıh dersleri okutmuştur.⁸ 1884'te Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanlığına getirildi ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. Temmuz 1886'da kendisine Anadolu Kazaskerliği pâyesi, 1890 yılında Rumeli İslâm cemaatleri nâzırlığı verildi. 27 Kasım 1903 (7 Ramazan 1321)'te Cuma günü 66 yaşında İstanbul'da vefat etti.⁹ Üsküdar'da büyük dedesi Nâsuhî Efendi dergâhına defnedilmiştir.¹⁰

Ali Haydar Efendi edip, şair ve fakihtir. Asıl ünü fıkıh ve özellikle usûl-i fıkıh alanında¹¹ olmakla birlikte Arap, Fars ve Osmanlı edebiyatlarında tam bir ihtisas sahibiydi. Şiire dair kabiliyetleri de takdire şayan olup divan teşkil edecek şekilde şairleri vardır.¹²

Şer'î hükümlerin tedvin ve ıslahındaki hizmetleri unutulamayacak kadar büyüktür. Döneminin en önemli hukukçularından olan Ali Haydar Efendi'nin, ders anlatımındaki fesahat, belâgat ve veciz ifadeleri hiçbir zaman dikkatlerden kaçmamıştır. Ali Haydar Efendi'nin derslerini en iyi takip eden öğrencisi Hacı Âdil Bey onun ders işleyiş metodunu şöyle anlatır: "Usul dersleri takrir şeklinde geçirdi. Derslerinde Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-usûl ve şerhuhu el-Mirât*'ini esas alırdı. Önce veciz bir usul cümlesi yazdırır sonra da bunu uzun uzadıya izah ederdi. Ancak zamanın kısıtlı, ders saatlerinin azlığı konuların yeterince anlaşılmasına sebep oluyordu. Bu nedenle talebeleri az olurdu."¹³ Onun yetiştirdiği bu talebelerden birçokları önemli Türk hukukçuları arasında yerlerini almışlardır.¹⁴

Yine Hacı Âdil Bey'in: "*Ali Haydar Efendi hiçbir zaman bildiklerini bildiği kadar ne söyleyebilmiş ne yazabilmiş ne de okutabilmişti. Bunda İstibdat'ın büyük payı olmuştur. Aynı şekilde pek çok memuriyetlerde bulunmuş olmasına rağmen hiç birisinde yeteri derecede faydalı olamamıştır. Onun en faydalı olduğu alan, usûl-i fıkıh hocalığıdır. Hayattayken bir usûl-i fıkıh ki-*

⁷ Bu toplantılarda başkanlık sıfatıyla işlerin dağılımını yapan Ahmet Cevdet Paşa bazı evrakı da "Bizim aklımız ermez, tetkikini Ömer Hilmi Efendi hazretlerinden rica edelim" diyerek merhuma tevdi edermiş. Bu tür sözlerden alınan Ali Haydar Efendi, bir gün "Niçin bizim aklımız ermesin. Böyle bir işin tetkiki havale buyruldu da aciz mi izhar ettik Biraderimiz Ömer Hilmi Efendi hazretlerini talifti ve belki işi kendilerine tahmil maksadıyla böyle buyuruyorsunuz. Fakat tekrerrüt ettiğinde maruzatta bulunmak lüzum ve zaruretini hissettim" diye sitemde bulunmuştur. Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 9, İstanbul, 1946.

⁸ Ali Haydar Efendi yirmi beş yaşlarındaiken Şehzâde Camii'nde usûl-i fıkıh dersleri okutmaya başlamıştır. Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 5 (Yayına hazırlayan: Hacı Âdil Bey), İstanbul 1966.

⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 587; Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 304-305; Aydın, *DİA*, II, 396.

¹⁰ Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 281; Bilmen, *Kamus*, I, s. 336; Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, II, s. 31.

¹¹ *TA*, II, s. 87; Aydın, *DİA*, II, 396.

¹² Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 281

¹³ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 5.

¹⁴ Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 304.

*tabı yazmayı düşünmüş hatta bazı çalışmalar yapmış olduğu halde bu çalışmalar da İstibdat'ın gadrine uğramıştır. Öğrencilerine yazdırdığı ders notlarının basımını da aynı gerekçelerle nazik bir dille reddetmiştir. İstibdat, onun diline demir kilit vurmıştır*¹⁵ şeklindeki o dönemi suçlayıcı ifadeleri tartışmaya açık bir konudur.

Eserleri:

1) Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ile Bosna-Hersek ve Karadağ'da bulunan Müslümanların mezhep durumlarına dair meşihat makamının emri üzere yazdığı risale.¹⁶

2) Şarkî Rûmeli ile Bulgaristan'da bulunan İslam cemaatinin vakfiye işleriye, müftileri ve cemaat meclisleri hakkında talimname.¹⁷

3) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi: Talebelerinin elinde bulunan ders notlarından oluşmaktadır.¹⁸

4) Hukuk Mektebinde okuttuğu Usul-i Fıkıh: Hicrî 1307'de (1889-90) taşbaskı olarak yayımlanmıştır. Ancak mevcudu kalmamıştır.¹⁹ Daha sonra vermiş olduğu dersler talebesi Hacı Âdil Bey tarafından 1326'da (1908-1909) *Sırat-ı Müstakîm* mecmuasının ilavesi olarak neşredilmiştir. Türkçe yazılan ilk eserlerden olması bakımından önemlidir. Kitap en son *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adıyla 1966'da İstanbul'da yeni harflerle basılmıştır.²⁰

Bu kitap, esasında usul ilminin tarifi, konusu ve gayesini anlatan bir mukaddime, birincisinde şer'î delillerin (Kitap, sünnet, icma ve kıyas) ikincisinde hüküm, mahkumun bih ve mahkumun aleyh'in anlatıldığı iki bölüm ve ictihad bahsinin anlatıldığı sonuç kısmından oluşmaktadır. Ancak kitabın başında Hacı Âdil Bey'in de bir mukaddimesi yer almaktadır. Ayrıca yine Hacı Âdil Bey, Ali Haydar Efendi'nin son derste söylediklerini de kitabın sonuna ilave etmiştir.²¹ Kitap toplam 558 sayfadır. Hacı Âdil Bey bu eseri hocasının aziz hatirasını yaşatmak ve onun namını duyurmak için neşre hazırladığını söyler.²²

¹⁵ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 5.

¹⁶ Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 281.

¹⁷ a.e., I, s. 281.

¹⁸ İ. Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 35-36; Aydın, *DİA*, II, 396.

¹⁹ Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 282.

²⁰ Aydın, *DİA*, II, 396.

²¹ Ali Haydar Efendi 18 Mayıs 1318'de yaptığı son derste şunları söylemiştir: "Bu ders bitti. Elbette ki bütün meseleleri sizin de benim de ezberimizde tutmamız mümkün değildir. Ancak sorulacak sorunun veya meselenin çözümünü nerede bulacağımızı öğrendiniz. Müçtehide de bu lazımdır. Yani hangi meselenin hangi bölümde olacağını bilmesidir. Son olarak size tavsiyem temiz ahlâktan Allah (c.c.)'a ibadetten ve Resulullah'a ittibadan ayrılmayın." Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 558.

²² Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 6.

Divan teşkil edecek kadar aruz vezni ile yazdığı manzumeleri olmasına rağmen bunların hepsinin –kitaplarının bir kısmıyla beraber- Aksaray'da büyük yangında yandığı bildirilmiştir.²³

BİR GAZELİ

Tezahum etse de esbap te'siri hederdir hep
Umuru halk-ı âlem beste-i hükm-i kaderdir hep
Bisât-ı kâinatı öyle gördüm ki cihandır hâb
Hemîşe güft ü gû efsanei bî pâ vü sırdır hep
Rek gonca gibi payinegeh pür-hûn olmaz mı
Bize harı sitem bu gülistanda nişterdir hep
Mutavveldir meani-i bedi hal-i dil şerhi
Beyan-ı sırrı kevneyn ana nisbet muhtasardır hep
Verir her hadise bir şekl için bir sûret-i mâna
Bu evzâi felek hayrette aklı beşerdir hep
Kitabı sun'a "Haydar" çeşmi dikkatle nazar eyle
Ki her satır varak zi bende-i nakşî iberdir hep.²⁴

²³ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 587; Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, s. 305.

²⁴ Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 282.